

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ VE ÖZ YETERLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*Zeynep BAŞERER BERBER**

*Esra KARAKUŞ UMAR***

Özet

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetler üzerinden üretilen eşitsizlikleri ifade etmektedir. Biyolojik eşitsizlikler toplumsal bir takım eşitsizliklerin üretilmesine neden olurken öz yeterlik kavramı, biyolojik farklılıklar üzerinden yaratılan toplumsal ifadelerin yeniden biyolojik birtakım sorunlara neden olduğunu ortaya koymaktadır. Birey, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden etkilenerek psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlıklarına olumsuz yönde etki edebilecek birtakım etkileşimler içerisinde bulunabilmektedir. Literatürde kadın sağlığının toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden olumsuz yönde etkilendiği yer almaktadır. Ancak bu çalışma ile amaçlanan psikolojik temelli yeni bir kavram olan öz yeterliğin de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden etkilenecek şekilde sosyal hayatta olumlu veya olumsuz birtakım sonuçlar doğurabilecek etkilere sebep olabileceğinin ortaya konulmasıdır. Bu çok yönlü etkileşimin ortaya konulmasında eleştirel yaklaşımla literatürde yer alan öz yeterlik ve toplumsal cinsiyet konulu çalışmalardan yararlanılmıştır. Derleme niteliğindeki bu çalışma ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sebep ve sonuçları üzerinden öz yeterlik kavramı arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Eşitsizlik, Kadın, Öz yeterlik

AN EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN GENDER INEQUALITIES AND SELF-EFFICACY

Abstract

Gender refers to inequalities produced over biological sexes. While biological inequalities cause some social inequalities to be produced, the concept of self-efficacy reveals that social expressions created through biological differences cause biological problems again. Individuals may be affected by gender inequalities and be involved in a number of interactions that may negatively affect their psychological well-being and physical health. In the literature, it is stated that women's health is negatively affected by gender inequalities. However, the aim of this study is to reveal that self-efficacy, which is a new psychologically based concept, can cause positive or negative effects in social life, which can be affected by gender inequality. In revealing this multi-faceted interaction, studies on self-efficacy and gender in the literature were used with a critical approach. In this compilation study,

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Hizmet, e-mail: zeynep.baserer@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5422-8532

** Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Hizmet, e-mail: esra.umar@atauni.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-1764-9394

the relationships between the concept of self-efficacy were evaluated through the causes and consequences of gender inequalities.

Keywords: Sex, Gender, Inequality, Woman, Self-efficacy

Giriş

Cinsiyet, bireyin doğuştan getirdiği biyolojik göstergelerin bir ifadesi iken toplumsal cinsiyet, toplumun o cinsiyete ilişkin inşa ettiği anlamları ifade etmektedir.¹ Sosyal hayatta bireyler, karşılaştıkları kişileri işte bu anlamlar çerçevesinde algılama eğilimindedirler. Öyle ki erkeğin kadından güçlü olduğu ya da kadının erkekten düzenli olduğu fikrine ilişkin ifadeler gündelik hayatta sıkça karşılaşılan ifadeler arasındadır. Bu tarz algıların oluşmasında ise temel yaklaşım, bireyin içine doğduğu ve çevresini saran sosyo-kültürel yapının etkisinin olduğudur. Bireyin çevresini saran sosyo-kültürel yapı, bireyin algısını şekillendirirken birey de bu anlamlar üzerinde küçük etkiler yaratmaktadır. Böylelikle birey, sosyal dünya ile ilişkisel bir boyutta kavramlara anlamlar yükleyerek yeni anlamların inşasına aracı olurken anlamların nesiller boyu kendini yeniden üretmesine de zemin hazırlayabilmektedir. Bu inşa süreci tarihin her anında kendini yeniden var etmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin inşası ise toplumsal yapının değişmesi üzerinden net bir şekilde incelenebilir.

Tarım toplum yapısının ortaya çıkması ile birlikte kadın, erkek karşısında güçsüz ya da korunmaya muhtaç şeklinde nitelendirilirken erkek, güç sahibi ve yöneten konumunda kabul edilmektedir. Ataerkil yaklaşımın bir sonucu olarak nitelendirilen bu değerlendirmeler, kadının erkek tarafından sömürü ilişkisi içerisinde algılanmasına neden olabilmektedir.² Söz konusu ataerkil yapının egemenliği, sanayi devrimi sonrasında da sorgulanmadan bir süre daha hüküm sürmüştür. 1950'li yıllarla birlikte kadının erkek karşısında ikinci cins olarak³ algılanışı sorgulanmaya başlanmıştır.⁴ Tarım toplumuna geçiş ifadesinden de anlaşılabilceği gibi ataerkilliğin temelinde üretim biçimi yani "ekonomik" belirlenim söz konusudur.⁵ İşte bu ekonomik temelli erkek egemen anlayış sosyal, ekonomik, politik her alana yayılmış durumdadır.

Söz konusu karşılıklılığın yeniden üretiminde cinsiyetlerin karşılıklı sınırlarını çizen toplumsal cinsiyet rollerinin birleşimi sosyal yapıyı oluşturmaktadır. Yapı-birey etkileşiminde toplumsal cinsiyet rolleri değişkenlik gösterse de temelde uzun yıllar belirli davranışlar üzerinden cinsiyetlerin algılanmasına neden olmuştur. Örneğin bireyden toplumsal yapıda işgal ettiği statü gereğince belirli roller beklenmektedir. Annelik statüsü, çocuk bakımı ile ilgili olan tüm davranışların anneye ait olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel yapının bir sonucu olarak açıklanabilecek bu durum, anneye çocuğun tüm sorumluluğunu yüklemektedir. Hatta anne, çocuk bakımı sebebiyle ev ekonomisine katkıda bulunmayabilir. Aynı şekilde anne, sadece çocuğun değil babanın da bakımından sorumludur. Babalık statüsündeki birey, ailenin ekonomik kaynağı rolündedir. Ekonomik kaynaklar, baba etkinliğinde aileye yarar sağlamaktadır.

Son yıllarda yapı-birey ilişkiselinde annelik ve babalık statülerinden beklenen rollerde bazı esnemeler görülebilmektedir. Örneğin çocuğun bakımı artık sadece anneden beklenmemektedir. Baba da çocuk bakımında anne ile iş bölümü içerisinde bulunabilmektedir. Yine aynı şekilde ekonomik yarar sağlamak açısından babanın yanında annenin de evin ekonomisi için kamusal alana dahil olarak çalışma hayatında yer edindiği görülebilmektedir. Öyle ki özel alanda sorumluluklarını yerine getirirken kamusal alanda da etkin olabilmektedir. Böyle bir anne ve baba rollerinin etkisinde büyüyen ve yetişen çocuk ise tüm bu sosyal bağlamdan bağımsız düşünülemez. İşte bu noktada öz yeterlik, insanların düşünme ve davranış sistemlerini ifade ederken aslında tüm bu sosyal bağlamın etkisini ifade etmektedir.

Bireyin öz yeterliği toplumsal yapının da bir sonucudur. Toplumsal yapının etkilediği düşünce sistemi içerisinde bireyin öz yeterliği, kişisel inançları ifade etse de bu kişisel inançlar yine toplumsal

¹ Ann Oakley, Sex, Gender and Society. Aldershot, Hants: Gower/Maurice Temple Smith 1985.

² Sylvia Walby, Patriarchy at Work. University of Minnesota Press. Minneapolis 1986, s.51.

³ Simone De Beauvoir, İkinci Cinsiyet, çev. Gülnür Acar Savran Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

⁴ Yıldız Ecevit, Emek İçinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, edit. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi Yayını, Antalya 2013, s. 25-26.

⁵ Aysel Günindi-Ersöz, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Anı Yayınları, İstanbul 2016, s.34.

yapıdan etkilemekte ve toplumsal yapıyı dönüştürecek küçük esnemelere neden olabilmektedir. Tüm bu karşılıklı etkileşimi farklı bir örnekle belirtmek gerekirse sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıkan işçi ihtiyacı, kadının kamusal alana çıkmasına neden olmuştur. Bu durum kadının sahip olduğu inançlarda değişimlere de neden olmuştur. Kadının öz yeterliği bir anlamda bu toplumsal süreçten etkilenerek yeniden şekillenmiştir. Kadın artık kamusal alanda çalışabileceğine ilişkin öz yeterlik geliştirmiştir. Sonuçta bireysel bir takım inançları ifade eden öz yeterlik, toplumsal yapıdan ve onun yarattığı sınırlamalardan ve özgürleştirmelerden bağımsız olarak düşünülmemelidir.

Bu çalışmanın amacı, öz yeterliğe toplumsal kurumların etkisinde bakabilmeyi olanaklı kılmaktır. Çalışmada eğitim, ekonomi, sağlık, aile kurumları içerisinde kadının öz yeterliğe sahip olmasında başarıların, deneyimlerin, ıknanın ve fizyolojinin rolünün tartışıldığı makalelerden yola çıkılmıştır. Böylelikle yapılan çalışmalardan yola çıkılarak ortaya konulan değerlendirmeler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin bireyin öz yeterliğini etkileyip etkilemediği sorusundan hareket edilmiştir. Öz yeterlik konusunda yapılan çalışmaların sınırlı olması sebebiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini konu alan çalışmalardan hareket edilmiştir.

Öz yeterlik açısından toplumsal cinsiyete ilişkin başarılarımız, deneyimlerimiz ve ikna

Öz yeterlik kavramı yeni bir kavram olarak ortaya çıksa da, kişisel kontrolle ilgili inançlara olan ilginin felsefe ve psikolojide uzun bir geçmişi vardır. Nitekim Spinoza, David Hume, John Locke, William James gibi ünlü düşünürler insan davranışında *irade* ve *iradenin rolünü* anlamakla mücadele etmişlerdir.^{6, 7} Bu mücadeleler sayesinde kişisel yeterlilik algıları ile insan davranışı ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri keşfetmeye çalışan teoriler örneğin; etki motivasyonu⁸, başarı motivasyonu⁹, sosyal öğrenme¹⁰ ve çaresizlik¹¹ teorileri ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Bandura algılanan yetkinlik kavramını *öz yeterlik* kavramı olarak biçimlendirmiş ve öz yeterliğin insan davranışını nasıl geliştirdiğini ve etkilediğini sosyal öğrenme kuramıyla açıklamıştır¹². Dolayısıyla öz yeterliğin tarihi Bandura'nın sosyal öğrenme kuramında başlamaktadır.

Bandura'ya göre öz yeterlik insanların nasıl hissettikleri, düşündükleri, davrandıkları ve kendilerini nasıl motive ettikleri konusunda bir fark yaratır¹³. Öz yeterliğin önemini “insan motivasyonunun, etkisinin ve eyleminin önemli bir yakınsal belirleyicileri seti” olarak işlev gören inançlar olarak açıklar.¹⁴ Bu inançlar, motivasyonel, bilişsel ve duygusal olarak bir araya gelen süreçler aracılığıyla eylem biçimini oluşturur. Algılanan öz yeterlik düzeyi ne kadar yüksek olursa, insanların kendileri için belirledikleri hedef düzeyleri de o kadar yüksek olur ve bu da hedeflere daha yüksek düzeyde bağlılık sağlar.

Bandura, öz yeterliğin bireyin aktivite seçimini, çabasını ve sebatını etkilediğini varsayar. Bir görevi başarma konusunda düşük bir yeterlik duygusuna sahip olan kişiler bundan kaçmanın yollarına başvururken, yetenekli olduklarına inanan öz yeterliği yüksek kişiler ise aktiviteyi gerçekleştirmek için hemen adım atarlar. Öz yeterlik teorisine göre başarılar yeterliliği artırırken, başarısızlıklar ise yeterliliği azaltır. Ancak bir kez güçlü bir yeterlik duygusu geliştirildiğinde, bir başarısızlığın çok fazla etkisi olmayabilir.^{15, 16}

⁶ Bertrand Russell, A History of Western Philosophy, Simon & Schuster, New York 1945.

⁷ Paul Edwards (Ed.), The Encyclopedia of Philosophy, Macmillan, New York 1967, pp. 258–260

⁸ Robert W. White “Motivation Reconsidered: The Concept of Competence” Psychological Review, [LXVI/5] (1959), pp. 297–333.

⁹ David C. McClelland, John W. Atkinson, Randall W. Clark, & Edgar L. Lowell, The achievement Motive, Appleton-Century-Croft, New York 1953.

¹⁰ Jullian B. Rotter, “Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement”, Psychological Monographs, [80] (1966).

¹¹ Lyn L. Abramson, Martin E. P. Seligman, & John D. Teasdale, “Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation”. Journal of Abnormal Psychology, [87], (1978), pp. 49–74.

¹² Albert Bandura, Self-Efficacy: The Exercise of Control. W.H. Freeman. New York 1977.

¹³ Albert Bandura, Self-Efficacy in Changing Societies. Cambridge University, New York 1995.

¹⁴ Albert Bandura, “Human Agency in Social Cognitive Theory” American Psychologist, [44], (1989), pp. 1175.

¹⁵ Bandura, a.g.e, 1977, s. 185

¹⁶ Albert Bandura, Social Foundations of Thought and Action. NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1986.

Sosyal deneyimler öz yeterlikten önce gelir ve birinin yüksek veya düşük öz yeterlik düzeyine sahip olup olmadığını belirler. İnsanlar, davranışları canlandırma yeteneğine sahip olmalarına rağmen öğrendikleri her şeyi gerçekleştirmezler. “Davranış bir kez öğrenildiğinde, davranışın düzenlenmesi motivasyonel pekiştirme sürecine dayanır”.¹⁷Uсталık deneyimleri, bir güven duygusu ve nihai bir öz yeterlik hissini beslerken, görevlerde başarısızlık, düşük düzeyde bir öz yeterliği teşvik eder. Güven kazanıldığında, kişinin yeni bir faaliyete girme kararını etkiler.¹⁸

Öz yeterlik beklentileri, Bandura'nın öz yeterlik değerlendirmelerini adlandırdığı dört temel bilgi kaynağından türetilir. Bandura, öz yeterlik değerlendirmelerini kişisel performans üzerine öz-düşünüm olarak tanımlar. Bu değerlendirmeler, motivasyon seviyeleriyle yakından bağlantılıdır. İnsanlar, bir görevde yapışkan olduklarına inandıklarında daha çok çalışırlar. Bandura, “kişisel yeterlik beklentilerinin dört temel bilgi kaynağından türetildiğini iddia eder: performans başarıları, dolaylı deneyim, sözlü ikna ve fizyolojik ipuçları.”¹⁹İnsanlar bu bilgiyi öz yeterlik düzeylerini yargılamak için kullanırlar. Bunlar öz yeterliğin dört öncülüdür.

Performans başarısı, görevlerde başarılı olmakla ilgilidir. Bu gerçekleştiğinde, etkinlik duygusu yükselir. Bu, en etkili bilgi kaynağıdır. Örneğin, bir kişi bir görevde tekrar tekrar başarılı olduğunda, öz yeterlik artar. Ancak başarısızlık olursa, öz yeterlik duygusu azalır. Bir kişi başarılı olmaya devam ettiğinde, güçlü bir öz yeterlik duygusu gelişir ve küçük aksiliklerden daha az rahatsız olur. Bu kişi için herhangi bir başarısızlık, çaba eksikliği olarak görülür ve başarılı olmak için başka bir girişimde bulunulur.²⁰

Öz yeterlik beklentileri için başka bir bilgi kaynağı dolaylı deneyimlerdir. Bu deneyimler, insanların başkalarının bir görevi yapmasını izlerken ve aynı görevi olumlu sonuçlarla başarıyla tamamlayabileceklerinden emin olduklarında gerçekleşir. Bu, özellikle gözlemci modelin aynı yeteneklere sahip olduğunu düşünüyorsa geçerlidir. Sözlü ikna, birinin başka bir kişiyi başarılı olabileceğine ikna etmesi anlamına gelir. Bunlara ayrıca “hızlı konuşmalar” da denilebilir. İnsanlar başkalarını bir görevde başarılı olabileceklerine ikna edebilirler. Bu teşvik yararlıdır çünkü “başarı genellikle doğuştan gelen herhangi bir yetenektan çok bir göreve harcadığımız çabaya bağlıdır”. Son olarak, bazen yetenekler kısmen fizyolojik ipuçlarına dayalı olarak değerlendirilir. Bu ipuçları, kaygı ve gerginlik gibi bedensel belirtilerden oluşur. Farklı insanlar bu ipuçlarını farklı yorumlarlar ve bu da görevin sonucunu etkileyebilir.^{21, 22} Özetle, bir kişi öz yeterlik duygusu kazanmak için bir beceriyi başarıyla tamamlayabilir, bir başkasının bir görevi başarıyla yaptığını gözlemleyebilir, bir görevi tamamlama konusunda olumlu geribildirim alabilir veya fizyolojik ipuçlarına güvenebilir. Bu bilgi kaynakları, öz yeterliğin hissedilmesinden önce gerçekleşmelidir.

Tüm bunların ışığında bireyin öz yeterlik duygusu kazanmasında bir beceriyi başarılı bir şekilde tamamlayabilmesi bireyin, kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleri ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Örneğin teknoloji öz yeterliğine ilişkin yapılan bir çalışmada kişilerin toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinde kaldığı gözlemlenmiştir. Buna göre erkekler, teknoloji kullanımı söz konusu olduğunda bilgisayar kullanımında daha rahat hissetmekte²³ ve teknoloji ile ilişkide daha düşük düzeyde kaygı duymakla²⁴ birlikte öz yeterlik konusunda kadınlara göre daha yeterli hissettiklerini göstermektedirler.²⁵ Buna rağmen daha az bir bulguya göre cinsiyet farklılığı olmadığı gibi kadınların teknoloji söz konusu olduğunda daha ileride olduğu görülebilmektedir ancak bu çalışmalar sınırlı sayıdadır.²⁶

¹⁷ Shirley Melat Ziegler, *Theory-directed nursing practice* (2nd ed.). Springer, New York 2005, p.36.

¹⁸ Kristen Zulkosky, *Self-Efficacy: A Concept Analysis*. Nursing Forum, [XLIV /2] (2009) pp. 93

¹⁹ Bandura, a.g.e, 1977, s.191

²⁰ William Crain, *Theories of Development: Concepts and Applications*. (4th ed.). Prentice-Hall, London 2000.

²¹ Ziegler, a.g.e. s.123.

²² Zulkosky, a.g.e., s. 94

²³ Joel Cooper, “The Digital Divide: The Special Case of Gender”. *Journal of Computer Assisted Learning*, [22] (2006), pp. 320-334.

²⁴ Betty J. Young, “Gender Differences in Student Attitudes Toward Computers” *Journal of Research on Computing in Education*, [33] (2000), pp. 204-216

²⁵ Ann Hergatt Huffman, Jason Whetten & William H. Huffman, “Using Technology in Higher Education: The Influence of Gender Roles on Technology Self-Efficacy”, *Computers in Human Behavior*, [XXIX/4] (2013), pp. 1779-1786.

²⁶ David M. Compton, William H. Burkett & Gail G. Burkett, “No Sex Difference in Perceived Competence of Computer Use Among Male and Female College Students in 2002”, *Psychological Reports* [92] (2003), pp. 503-511.

Öz yeterlik duygusunun kazanılmasında bireyin, diğer bir bireyin aynı durumu başarı ile gerçekleştirdiğine tanık olması etkilidir. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal alanda başarılı kadın rolünü yeniden inşa etme sürecindeki etkinliğinin incelenmesi gerekmektedir. Buna göre kadının geleneksel cinsiyet rollerinin beklentileri yönünde davrandığına şahit olan bir kız çocuğunun tanık olduğu başarılar ile öz yeterliği arasında ilişki olacaktır. Bu da demek oluyor ki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, toplumun beklentilerini karşılayacak şekilde bireylere belirli kısıtlamalar getirebilecektir. Örneğin iş hayatında yönetici kadın statüsünü başarı ile gerçekleştiren bir anneye tanık olma hali, iş hayatında yönetici erkek statüsünü başarı ile gerçekleştiren bir babaya tanık olma haline göre daha düşük bir ihtimaldir. Bilinmektedir ki kadınlar hem kendilerinden hem de çevrelerinden kaynaklanan cam tavanlar sebebiyle liderlikten uzak bir iş hayatı geçirebilmektedirler. Yapılan çalışmalarda kadınların öz yeterlik duygusu ile erkeklerin öz yeterlik duygusu arasında fizyolojik bir fark olmamasına rağmen kadınların erkeklere göre kariyer hedefi oluşturmada daha düşük beklentilere sahip oldukları görülmektedir.²⁷

Hedef ve hedefe bağlılığın kendisi başlı başına öz yeterlik ile ilintilidir. Öz yeterlik yüksekse hedefe bağlılık da yüksek olacaktır. Böylelikle birey, hedefe ulaşmak adına daha fazla çaba gösterebilecektir. Kadının toplumsal alanda deneyimlerinden yola çıkarak oluşturduğu düşük beklentiler, kadınların hedeflerini ve dolayısıyla hedefe bağlılıklarını da olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Örneğin zenginlik ve yoksulluk, bireysel ekonomik deneyimlere ilişkin nitelendirmelerdir. Bu nitelendirmelerin cinsiyete ilişkin sosyolojik durumları ortaya konulduğunda “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramı dikkati çekmektedir. Buna göre öz yeterlik, yoksulluk söz konusu olduğunda kadında ortaya çıkmaktadır. Kadın, hanenin yoksulluk ile mücadelesinde kendisini amaçsal olarak erkeğe göre ön planda var edebilmektedir. Kadın, yoksulluğun sorumluluğunu bireysel olarak yüklenmektedir. Yani kadın, yoksullukla mücadelede kendine rol biçmektedir. Bunun sebebi kadının kendisini yoksulluğun getirebileceği sorunlarla yüzleşme konusunda sorumluluk alma konusunda öz yeterli hissetmesidir.

Mutlaka yoksulluğun temelindeki diğer bileşenlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu nedenler sebebiyle kadın, yoksulluğun sorumluluğunda öz yeterlidir. Örneğin eğitimde fırsat eşitsizliğinin deneyimlenmesi bu sebeplerden birisi olarak görülebilmektedir. Ancak nedenler, kadınların yoksulluğa öz yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar, yoksullukla mücadelede kendilerini erkeklerden daha yeterli görebilmektedir. Bu durum kadının özel alandan sorumlu olması ile açıklanabilir ancak en temelde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yoksullukla mücadele eden rol modeller (yoksul anne), çocukların sağlık/hastalık ve beslenme sorumluluğunun sadece annede olması gibi toplumsal beklentiler ve kabuller, kadını yoksulluğun sorumluluğuna yakınlaştırmakta ve yoksullukla başa çıkmada kadına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Dolayısıyla kadının kendisini özellikle hizmet sektöründe güvencesiz ve geçici işlerde var etmesine neden olabilmektedir.²⁸

Ayrıca neo liberal politikaların yükselmesi ile birlikte 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan kadın göçünün en temelde kadının kendisini göçte öz yeterli hissetmesi ile ilişkisi irdelenmelidir. Özellikle küresel odaklı göçlerde üçüncü dünya ülkelerinden Amerika ve Avrupa’ya yaşanan göç dalgalarında göçün cinsiyetinin kadın olduğu görülmektedir. Küresel ekonominin sunduğu iş imkânlarının değişmesi nedeniyle özel alana ait olan temizlik, bakıcılık gibi kadına ilişkin rollerin gerçekleştirilmesine yönelik ihtiyaç, göçün cinsiyetini kadınlıştırmıştır. Bu durum küresel ekonominin bir sonucu şeklinde değerlendirilebilir ancak temelde kadının yoksullukla mücadelesinde göçte öz yeterliğinin de örneğini teşkil etmektedir.

Cinsiyetler arasındaki mevcut güç eşitsizliklerinin deneyimlendiği bir diğer alan ise öz yeterliğin kazanılması için yapılan davranışın olumlu geri bildirimlerle pekiştirilmesidir. Öz yeterliğin kazanılmasında önemli olan bu pekiştirilme süreci, erkek cinsiyeti açısından daha sık yaşanabilirken kadının bu alanda hiç performans gösterememesi mevcut öz yeterliğin deneyimden uzak kaldığı için kazanılmamasına neden olabilmektedir. Örneğin kadınların matematik ve fen alanlarında yeterince temsil edilmediği ve yine bu alanlarda erkekler kadar iyi performans göstermediği ortaya

²⁷ Rosanne L. Hartman & Emily G. Barber, “Women in the Workforce: The Effect of Gender on Occupational Self-Efficacy, Work Engagement and Career Aspirations, Gender in Management, [XXXV/1] (2020), pp. 92-118.

²⁸ Hüseyin Mualla Yüceol, “Kentsel İşgücü Piyasalarında İşgücüne Katılım Zorlukları ve Kadın İstihdamı”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi, [I/1] (2017), s.57.

konulmuştur.²⁹ Erkeklerin temsil oranları arttıkça performansları da artmaktadır. Bunun sebebi de alınan geri bildirim olumlu etkisi ile alakalıdır.

Farklı bir şekilde toplumsal rollerin de bu pekiştirmeden payını aldığı söylenebilir. Örneğin çocuğunun altını değiştiren bir baba, iyi bir baba şeklinde değerlendirilerek övülebilirken alt değiştirmek annenin hali hazırda sürekli gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmek zorunda olduğu düşünüldüğü bir eylem olarak değerlendirildiğinden takdir edilmemektedir. Burada babanın aldığı takdir, roller itibarıyla yapmak zorunda olmadığı bir eylemi gerçekleştirmesi ile ilişkilidir. Keyfi bir davranışın sonucu olarak baba, iyi bir baba olması yönünde takdir toplamaktadır.

Öz yeterliğin kazanılmasında fizyolojik etkenler

Fizyolojik ipuçları, öz yeterlik arasında bir farkın olup olmadığına ilişkindir ki kadın ve erkek cinsiyetleri arasında öz yeterlik duygusunun kazanılmasında bir farklılık olmadığı ortaya konulmuştur.³⁰ Toplumsal cinsiyetin kendisi toplumsal etkileşime ilişkindir ve sosyal bağlamda üretildiğinden biyoloji ile alakalı değildir. Ancak öz yeterlik duygusunun kazanılması biyolojik temelli olmasa da kazanılmadığı durumlarda biyolojik etkilere varan sonuçlar yaratabilmektedir. Örneğin öz yeterliğin kazanılması, bireylerin psikolojik iyi oluşlarını etkilerken bu durum bireylerin fiziksel sağlıklarını da etkileyebilmektedir. Dolayısıyla toplumsaldan etkilenen ve oluşan bir durum bireylerin fiziksel sağlıklarına bile olumlu-olumsuz etkiler yaratabilecek güce sahiptir denilebilir. O halde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin toplumsal bir sorun olduğu ifadesi öz yeterlik söz konusu olduğunda biyolojik birtakım sonuçlar doğurabilmektedir.

Çoğu filozof ve psikolojik teorisyen, davranışlarımız, çevremiz, kendi düşüncelerimiz ve duygularımız üzerinde bir kontrol duygusunun mutluluk ve psikolojik iyi olma duygusu için gerekli olduğu konusunda hemfikirdir. Psikoterapistlerden ve danışmanlardan yardım arayan insanlar arasında kontrolü kaybetme duygusu yaygındır.³¹ Öz yeterlik inançları, sağlıklı davranışların benimsenmesini, sağlıksız davranışların sona ermesini sağlamaktadır. Ayrıca egzersiz, diyet, stres yönetimi, sigarayı bırakma, alkol kötüye kullanımının üstesinden gelme, tedaviye uyum ve önleme dahil olmak üzere sağlık için önemli olan hemen hemen her davranışın başarılı bir şekilde değiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunlara ek olarak; öz yeterlik inançları, sırayla sağlık ve hastalıkları etkileyen bir dizi biyolojik süreci de etkilemektedir.^{32,33} Öz yeterlik inançları, bağışıklık sistemi de dahil olmak üzere vücudun strese karşı fizyolojik tepkilerini etkiler. Stres ve algılanan tehdidin yönetimi için de önemli bir rol oynayarak fiziksel sağlığın korunmasında işlevsellik sunmaktadır.³⁴

Öz yeterlik inançları bir dizi yaygın psikolojik problemde önemli bir rol oynar, düşük öz yeterlik beklentileri depresyonun önemli bir özelliğidir.^{35, 36} Depresif insanlar genellikle yaşamın birçok önemli alanında etkili davranma konusunda diğer insanlardan daha az yetenekli olduklarına inanırlar. İşlevsel olmayan kaygı ve kaçınma davranışı, tehdit edici durumları yönetmek için düşük öz yeterlik inançlarının doğrudan sonucudur.^{37, 38} Depresyon, cinsiyeti olan ruhsal bir durumdur ve bu

²⁹ Larry V. Hedges & Amy Nowell, "ASex Differences in Mental Test Scores and Number of High- Scoring Individuals", Science [CCLXIX/5220],(1995), pp. 43.

³⁰ Hartman & Barber, a.g.m., s. 102.

³¹ James E. Maddux (2009). Self-Efficacy: The Power of Believing You Can. In Eds. Shane J. Lopez & C. R. Snyder Oxford handbook of positive psychology (pp.335–343). Oxford University Press.

³² Bandura, a.g.e, 1977, s. 185

³³ James E. Maddux, Lawrence Brawley & Angela, Boykin, Self-Efficacy and Healthy Decision-Making: Protection, Promotion, and Detection. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application, Plenum New York 1995, pp. 179.

³⁴ Ann O'Leary,, & Shirley Brown, Self-Efficacy and the Physiological Stress Response. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 227–248). Plenum, New York 1995.

³⁵ Alfred Bandura, Self-efficacy: The exercise of control. Freeman, New York 1997.

³⁶ James, E. Maddux & Meier, Lisa J. Self-Efficacy and Depression. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 143–169). Plenum ,New York 1995.

³⁷ Bandura, , a.g.e, 1977, s. 189

³⁸ S. Lloyd. Williams, Self-Efficacy, Anxiety, and Phobic Disorders. In James. E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 69–107). Plenum,New York 1995.

cinsiyet de kadındır.³⁹ Kadının yoksulluğu yüklenmesi, toplumsal alanda öğrenilmiş çaresizliğinin desteklenmesi ya da cesaret edebileceği konularda baskı altında hissetmesi kadının duygusal birtakım sıkıntılar yaşamasının altında yatan sosyal nedenler olarak öne sürülmektedir. Depresyonun kadınlaşması, kadının depresyonu, erkeğe göre daha görünür şekilde deneyimlemesi ile ilişkilidir. Ayrıca depresyonun çoğunlukla kadınlarda görülmesi, kadının hem kendinden hem de toplumsal alandan kaynaklanan sebeplerden dolayı engellendiğini açıklamak açısından önemli bir sonuç olarak öne sürülebilir.⁴⁰ Bir anlamda depresyon ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konu olduğunda öz yeterlik hem bir neden hem de bir sonuçtur.

Öz yeterlik inançları, madde kullanımı sorunları ve yeme bozukluklarında da güçlü bir rol oynamaktadır. Bu sağlık sorunlarının her biri için, sorunun üstesinden gelmek ve belirli zorlu durumlarda kendi kendini kontrol stratejilerini uygulamak için öz yeterliği artırmak, terapötik müdahalelerin başarısı için esastır.^{41,42,43} Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, öz yeterliğe ilişkin inançların inşasında bireyin sosyal ortamdan alacağı desteği olumlu yönde etkileyebilmektedir. Örneğin yakın bir zamana kadar Türkiye’de geleneksel yapının engelleyici etkisiyle kadınlarda sigara ve alkol kullanımı, erkeklere oranla daha az rastlanmakta hatta kadınların madde kullanımı bir sosyal sorun olarak dikkate alınmadığından kadınlarda, madde kullanımına ilişkin çalışmaların sayıca azlığı dikkati çekmektedir. Son yıllarda çözülen geleneksel baskı ve zorlamalar kadınların da madde kullanımlarına yöneldiklerini göstermektedir.^{44,45} Farklı bir açıdan öz yeterliğin artırılması madde kullanımı ile mücadelede bireyin gücünü artırmaktadır.

Sonuç

Öz yeterlik, psikolojik temelli bir olgudur. Bireyin öz yeterlik düzeyi, bireyin davranışlarını olumlu yönde etkileyebilecek türde değerlidir. Öz yeterlik, psikolojik bir olgu olmasının yanında bu çalışmada öz yeterliğin “toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri” üzerinden sosyal yönüne vurgu yapma denemesinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Cinsiyetler söz konusu olduğunda öz yeterlik farklı cinsiyetteki bireyin farklı koşullarda öz yeterlik düzeyi geliştirmesine neden olabilmektedir. Buna göre kadın ve erkek birey, cinsiyetleri üzerinden bazı engellemeler ve desteklemeler ile toplumsal hayatta yer alabilmekte ve öz yeterlik beklentisi geliştirebilmektedirler. Buna göre sosyal hayatta toplumsal cinsiyet bireyi hem sosyal hem de fizyolojik açıdan etkilerken öz yeterlik söz konusu olduğunda da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yeni bir bakış geliştirilebilmesi gerekmektedir. Buradaki yeni bakış açısı, psikolojik temelli öz yeterlik kavramına toplumsal cinsiyet sosyolojisi açısından bir yaklaşım geliştirmenin gerekliliğini öne sürmektedir.

Bu çalışmada eğitim, ekonomi, sağlık, aile kurumları içerisinde kadının öz yeterliğe sahip olmasında sosyal değişkenlerin rolünün tartışıldığı söylenebilir. Yapılan çalışmalardan yola çıkılarak ortaya konulan değerlendirmeler ile öz yeterlik konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önemi ön plana konulmuştur. Birey, toplumsal alanda öz yeterli olduğu konularda sosyal faktörlerden etkilenmekte ve sosyal yapıyı da öz yeterli olduğu şekilde yeniden şekillendirebilmektedir. Örneğin kadının yoksullukta, sağlıkta veya göçte kendini öz yeterli hissetmesi onun bu alanda sorumluluğu üstlenmesine neden olabilmektedir. Bir anlamda toplumsal yapı da onun bu öz yeterliğini destekleyecek şekilde esnemektedir. Kadının yoksullukta öz yeterli olması, kadına verilen bir statü

³⁹ Conrad Phillip Kottak, Antropoloji, Ütopya Yayınları, Ankara 2002, s.461.

⁴⁰ Muhammet Ruhat Yaşar, “Depresyonun Kadınlaşması”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi [XVII/2], (2007), s.251-281.

⁴¹ Bandura, , a.g.e, 1977, s. 2021

⁴² Carlo C. DiClemente, Scott K. Fairhurst & Nancy A. Piotrowski, Self-Efficacy and Addictive Behaviors. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 109–142). Plenum, New York 1995.

⁴³ James E. Maddux , Self-Efficacy Theory: An Introduction. In James E. Maddux (Ed.), Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application (pp. 3–36). Plenum, New York 1995

⁴⁴ Yasemin Kutlu “Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı”, Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, [II/2] (2011), s. 90-93.

⁴⁵ TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) EMCDDA 2011 Ulusal Raporu (2010 Verileri): Reitox Ulusal Temas Noktası. Türkiye: Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular Ankara 2011.

değil aksine kadının kazandığı bir statüdür. Kadın bu alanda desteklenmekte ve sosyal alanda bu alanda konumlandırılmaktadır. Böylelikle kadının yoksulluğu pekiştirilmektedir.

Kadının iş hayatında yükselmesinin önündeki engeller sıralandığında onun hem kendinden hem de çevresinden kaynaklanan engeller sebebiyle yükselemediği öne sürülmektedir. Kadının kendisinden kaynaklanan engellerden biri işte bu öz yeterliğidir. Kadının yardımcı veya lidere destek pozisyonlarında görev alması onun öz yeterliğe ilişkin inançlarının desteklenmesi ile açıklanabilir.

Bu çalışma bir derleme niteliğindedir ve literatür, kadının kendisinden kaynaklanan engellerin aslında toplumsal yapı kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadır. Yine toplumsal yapı, farklı bir kadının önünde engellerle yeni bir öz yeterlik konusu oluşturabilmektedir. Yapılacak bir alan çalışması ile öz yeterlik ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişki incelenmelidir. Böylelikle engellemelerin sadece toplumsal olmadığı ve bireyin psikolojik, fiziksel sağlığına da olumsuz yönde etki edip etmediği ortaya konulmalıdır.

KAYNAKÇA

Abramson, Lyn L., Seligman, Martin E. P, & Teasdale, John D. “Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation”, *Journal of Abnormal Psychology*, [87] (1978), pp. 49–74. <https://ppc.sas.upenn.edu/sites/default/files/lhreformulation.pdf> adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Young, Betty J., “Gender Differences in Student Attitudes Toward Computers”, *Journal of Research on Computing in Education*, [33] (2000), pp. 204-216.

Bandura, Albert, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*, W.H. Freeman, New York 1977.

Bandura, Albert, *Social Foundations of Thought and Action*, NJ: Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1986.

Bandura, Albert, “Human Agency in Social Cognitive Theory” *American Psychologist*, [44] (1989), pp. 1175-1184.

Bandura, Albert, *Self-Efficacy in Changing Societies*. Cambridge University, New York 1995.

Bandura, Alfred, *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. Freeman, New York 1997.

Beauvoir, Simone De, *İkinci Cinsiyet*, çev. Gülnür Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019.

Compton, David M., Burkett, William H. & Burkett, Gail G., “No Sex Difference in Perceived Competence of Computer Use Among Male and Female College Students in 2002”, *Psychological Reports* [92] (2003), pp. 503-511. https://www.researchgate.net/publication/10725722_No_Sex_Difference_in_Perceived_Competence_of_Computer_Use_among_Male_and_Female_College_Students_in_2002 adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Cooper, Joel, “The Digital Divide: The Special Case of Gender”. *Journal of Computer Assisted Learning* [22] (2006), pp. 320-334.

Crain, William, *Theories of Development: Concepts and Applications*. (4th ed.). Prentice-Hall, London 2000.

DiClemente, Carlo C., Fairhurst, Scott K. & Piotrowski, Nancy A., *Self-Efficacy and Addictive Behaviors*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 109–142). Plenum, New York 1995.

Ecevit, Yıldız, *Emek İçinde Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, edit. Yıldız Ecevit, Nadide Karkıner, Anadolu Üniversitesi Yayını, Antalya 2013.

Edwards, Paul (Ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, Macmillan, New York 1967.

Günindi-Ersöz, Aysel, *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anı Yayınları, İstanbul 2016.

Hartman, Rosanne L. & Barber Emily G., “Women in the Workforce: The Effect of Gender on Occupational Self-Efficacy, Work Engagement and Career Aspirations”, *Gender in Management*, [XXXV/1] (2020), pp. 92-118.

Hedges, Larry V. & Nowell, Amy, "ASex Differences in Mental Test Scores and Number of High- Scoring Individuals", *Science* [CCLXIX/5220] (1995), pp. 41-45.

Huffman, Ann Hergatt, Whetten, Jason & Huffman, William H. "Using Technology in Higher Education: The Influence of Gender Roles on Technology Self-Efficacy", *Computers in Human Behavior*, [XXIX/4] (2013), pp. 1779-1786. <https://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/36102.pdf> adresinden 05.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Kottak, Conrad Phillip, *Antropoloji*, Ütopya Yayınları, Ankara 2002.

Kutlu, Yasemin, "Kadının Madde Kullanımı ve Bağımlılığı", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, [II/2] (2011), s. 90-93. https://jag.journalagent.com/phd/pdfs/PHD_2_2_90_93.pdf adresinden 03.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Maddux, James E., *Self-Efficacy Theory: An Introduction*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 3–36). Plenum, New York 1995.

Maddux James E., *Self-Efficacy: The Power of Believing You Can*. In Eds. Shane J. Lopez & C. R. Snyder *Oxford Handbook of Positive Psychology* (pp.335–343). Oxford University Press, New York 2009.

Maddux, James, E. & Lisa J. Meier, *Self-Efficacy and Depression*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 143–169). Plenum, New York 1995.

Maddux, James E., Brawley, Lawrence & Boykin, Angela, *Self-Efficacy and Healthy Decision-Making: Protection, Promotion, and Detection*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and application*, Plenum New York 1995.

McClelland, David C., Atkinson, John W., Clark, Randall W. & Lowell, Edgar L., *The Achievement Motive*, Appleton-Century-Croft, New York 1953.

O'Leary, Ann., & Brown, Shirly. *Self-Efficacy and the Physiological Stress Response*. In James E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 227–248). Plenum, New York 1995.

Oakley, Ann, *Sex, Gender and Society*. Aldershot, Hants: Gower/Maurice Temple Smith 1985.

Rotter, Jullian B., "Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement", *Psychological Monographs*, [80] (1966).

Russell, Bertrand, *A History of Western Philosophy*, Simon & Schuster, New York 1945.

TUBİM (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi) EMCDDA 2011 Ulusal Raporu (2010 Verileri): Reitox Ulusal Temas Noktası. Türkiye: Yeni Gelişmeler, Trendler, Seçilmiş Konular Ankara 2011. <https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Arsiv/TUBIM/Documents/TURKIYE%20UYUS TURUCU%20RAPORU%202011.pdf> adresinden 01.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Walby, Sylvia, *Patriarchy at Work*. University of Minnesota Press. Minneapolis 1986.

White Robert W., "Motivation Reconsidered: The Concept of Competence" *Psychological Review*, [LXVI/5] (1959), pp. 297–333.

S. Lloyd. Williams, *Self-Efficacy, Anxiety, and Phobic Disorders*. In James. E. Maddux (Ed.), *Self-Efficacy, Adaptation, and Adjustment: Theory, Research, and Application* (pp. 69–107). Plenum, New York 1995.

Yaşar, Muhammet Ruhat "Depresyonun Kadınlaşması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* [XVII/2], (2007), s.251-281. https://www.researchgate.net/publication/322508917_Depresyonun_Kadinlasmasi_Feminine_Gender_Depression adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Yüceol, Hüseyin Mualla, "Kentsel İşgücü Piyasalarında İşgücüne Katılım Zorlukları ve Kadın İstihdamı", *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi*, [I/1] (2017), s.49-63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/389774> adresinden 19.08.2022 tarihinde erişilmiştir.

Ziegler, Shirley Melat, *Theory-Directed Nursing Practice* (2nd ed.). Springer, New York 2005.

BAŞARER BERBER, Z. ve KARAKUŞ UMAR, E. (2022), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri ve Öz Yeterlik İlişkisi Üzerinden Bir Değerlendirme, AUSBD, 5 (10), 147-156

Zulkosky, Kristen, Self-Efficacy:A Concept Cnalysis. Nursing Forum, [XLIV /2)] (2009).